

relationships, which ensure its integrity in terms of transformation of the political, social and legal reality and integration.

Legal education is a structural component of a comprehensive education in Ukraine that is: the activities of government, justice and education aimed at the development and implementation of destinations, programs, guidelines, mechanisms and methodological information on providing legal education of the population; Complex measures of educational, training and informational nature, aimed at creating appropriate conditions for entry into public legal knowledge and skills; the process of assimilation of legal knowledge and skills in order to create legal awareness and legal culture of the personality for the implementation of the legal existence of the social behavior of the heterogeneous society.

Structural system of education today is a combination of training and educational institutions, which according to law execute unprofessional legal and professional legal education. Legal education of the population of the community is carried out according to the National Program of Legal Education of Ukraine's population, based on the basic principles of Ukrainian society, underpinning national legislation provided by government and local authorities and education institutions. Sustainable community development depends on a high level of legal culture and legal education of its inhabitants that properly can ensure only legal education.

Key words: *legal education, local community.*

УДК 37(092):[37.018.1:159.922.76]

М. М. Волікова

Криворізький педагогічний інститут
ДВНЗ «Криворізький національний університет»

ПРОБЛЕМА ВИХОВАННЯ «ВАЖКИХ ДІТЕЙ» У КОНТЕКСТІ ПОГЛЯДІВ А. С. МАКАРЕНКА: КОРЕКЦІЙНА РОБОТА З СІМ'ЄЮ

У статті окреслено педагогічні ідеї та погляди А. С. Макаренка щодо корекційної роботи сім'ї та визначено їх практичне використання в сучасному соціокультурному просторі. Проаналізовано поняття «важкі діти» в історичній ретроспективі. Вивчено досвід роботи А. С. Макаренка з «важкими дітьми». Акцентовано увагу на завданнях сімейного виховання, ролі матері й батька у справі виховання підростаючого покоління, значенні батьківського авторитету. Наведено приклади помилкового батьківського авторитету («авторитет придушення»; «авторитет віддалі»; «авторитет чванства»; «авторитет педантизму»; «авторитет резонерства»; «авторитет любові»; «авторитет доброти»; «авторитет дружби»). З'ясовано місце та роль сім'ї як інституту соціалізації за педагогічною системою А. С. Макаренка. Зроблено висновок, що сучасний виховний процес не можливий без використання корекційних засобів, які спроможні забезпечити функціональний розвиток особистості, розвивати в дитині знання, практичні вміння й навички, особисті якості. Перспективним видається більш детальне вивчення проблеми статевого виховання дітей та молоді й підготовка їх до сімейного життя.

Ключові слова: *важкі діти, соціальний досвід, педагогічна спадщина, сімейне виховання, батьки, діти, статеve виховання, традиції.*

Постановка проблеми. У XXI столітті кожен має усвідомлювати, що наші діти – це майбутнє нації, майбутнє держави, а сім'я – це осередок формування особистості. За традицією в нашій країні саме сім'я виступає тим соціальним інститутом, який значною мірою формує орієнтації на трудове,

суспільне та політичне життя людини. Проте на сьогодні в Україні спостерігаємо тенденцію до збільшення кількості сімей, які потрапили у складні життєві обставини, спричинені економічними (бідність, нестача найнеобхіднішого, відсутність житла, втрата працездатності, борги); соціальними (сирітство, статева деморалізація неповнолітніх, злочинність, відсутність соціальної та правової підтримки з боку держави, воєнні дії на сході України); психологічними проблемами (втрата любові, зрада, брехня, подразнення, недовіра й ревності, різниця в поглядах на життя та виховання). Визначені вище проблеми мають безпосередній вплив на спілкування батьків із дітьми, зменшують можливість спільного дозвілля й відпочинку, а у випадках трудової міграції одного або обох батьків у пошуках кращих умов життя, часто призводять до розриву внутрішньосімейних зв'язків. Додамо, що в ускладнених умовах сучасного буття «дистанційна сім'я» є стрімко зростаючою. Виховний вплив «дистанційного батька» чи «матері» в силу обставин полягає лише в епізодичному спілкуванні з дитиною. Зрозуміло, що ні бабуся, ні дідусь, а тим паче ніхто з близьких родичів не можуть замінити рідних батьків. Коли підліток залишається без батьківського піклування, сам зі своїми проблемами, це може спровокувати зростання тривожності, незахищеності, страху, а в результаті погіршення здоров'я та навіть втрата бажання жити. Сучасні батьки часто недооцінюють і той факт, що виховують дітей не стільки слова, а скільки реальна взаємодія, власний приклад і міжособистісне спілкування.

У цьому контексті зростає значення нормативно-законодавчої бази, яка б забезпечувала належний захист соціально вразливих сімей. У вітчизняному законодавстві України, зокрема в Конституції України (ст. 51) зазначено, що «сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою» [3]. Сімейний кодекс України (2002 р.) визначає, що «сім'я є первинним та основним осередком суспільства. Сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства» [9]. У Законі України «Про охорону дитинства» (2001 р.) встановлено, що «сім'я є природним середовищем для фізичного, духовного, інтелектуального, культурного, соціального розвитку дитини, її матеріального забезпечення й несе відповідальність за створення належних умов для цього» [7]. Термін «сім'я з дітьми» в українському законодавстві також є регламентованим. Так, у Законі України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» (1993 р.) вказано, що «сім'я з дітьми – це поєднане родинними зв'язками та зобов'язаннями щодо утримання коло осіб, у якому виховуються рідні, усиновлені діти, а також діти, над якими встановлено опіку чи піклування» [8]. Натомість у Законі України «Про попередження насильства в сім'ї» (2002 р.), чітко визначені правові й

організаційні основи попередження насильства в сім'ї, органи та установи, на які покладається здійснення заходів із попередження насильства в сім'ї. Важливою нормою вищезазначеного закону є обов'язковість проходження корекційної програми, для особи, яка вчинила насильство. Згідно із законом програма, спрямована на формування гуманістичних цінностей та ненасильницької моделі поведінки в сім'ї особи, яка вчинила насильство в сім'ї. Значні напрацювання в галузі правового та соціального захисту сімей здійснено й сучасними дослідниками О. Балакірева, Т. Бондар, Л. Волинець, Н. Рингач, Д. Касьянова, Л. Кривачук та ін. Науковці визнають, що важливою функцією сім'ї з дітьми є – виховна, яка на суспільному рівні передбачає здійснення соціалізації дітей, підтримку культурної неперервності суспільства; на індивідуальному рівні – задоволення потреб у батьківстві, контактах із дітьми, їхнього виховання, самореалізації. У реалізації визначених державою та суспільством виховних завдань педагогічна спадщина видатного українського педагога Антона Семеновича Макаренка (1888–1939 рр.) може слугувати надійним критерієм ефективності та переваг. Досвід А. С. Макаренка сприяв розвиткові нової системи виховання безпритульних дітей, а саме відмова від шаблонів, догм, гнучкість, варіювання, повага до особистості дитини тощо.

Саме тому, в наші дні, виховання дітей і молоді через сім'ю, колектив, навчальні заклади набуває особливої актуальності. Для дитини немає людей важливіших, ніж мама й тато. Вони перші й найголовніші вчителі. Ніхто ніколи не може вплинути на життя маленької людини сильніше за батьків, а тому безпосередньо від них залежить, яким виросте їхній син або донька.

Аналіз актуальних досліджень. Сучасний науковий дискурс репрезентує численні напрацювання в галузі макаренкознавства. Дослідженню творчості видатного педагога присвятили свої праці українські (І. Гетманець, М. Гетманець, Н. Дічек, І. Зязюн, С. Карпенчук, В. Моргун, М. Окса, А. Ткаченко, М. Ярмаченко та ін.) та зарубіжні (В. Беляєв, Л. Гриценко, І. Козлов, В. Кумарин, С. Невська, А. Фролов, О. Ілалтдінова, Т. Корабльова, З. Вайтц, В. Зюнкель, Х. Расмуссен, Л. Фрезе, Г. Хілліг та ін.) вчені. Наукові підходи до стану сімейно-родинного виховання розкрито в педагогічних розвідках сучасних українських дослідників (Т. Алексеєнко, О. Доукіна, Т. Завгородня, Л. Калуська, В. Ковбас, В. Костів, В. Кравець, Т. Кравченко, А. Кузьмінський, А. Марушкевич, М. Міщенко, В. Омеляненко, Л. Повалій, В. Постовий, А. Рацул, О. Хромова та ін.). У публікаціях згаданих науковців визначено типи сімей, їх функції, методи, напрями, умови успішного сімейного виховання тощо. В останнє десятиріччя в педагогічній науці презентовано чимало дисертаційних робіт, у яких певним чином відзеркалено досліджувану тему. Дисертантами порушувалися такі питання, як педагогічна просвіта батьків (Л. Буніна, Ю. Грицкова, О. Добош, І. Дубінець,

О. Мальцева); співпраця родини та школи (К. Журба, Я. Журецький, С. Корнієнко); підготовка молоді до життя в сім'ї (А. Даник, І. Даценко, Л. Йовенко, О. Кізь, І. Мачуська, Л. Яворська); взаємини батьків і дітей (Е. Заредінова, Д. Іванов, О. Косарева, І. Сіданіч); соціально-психологічні (Г. Бевз, А. Беседін, І. Дідук, І. Кошлань, М. Мушкевич, Л. Омельченко, О. Шукалова) та правові аспекти сімейного виховання (І. Васильківська, О. Горбач, О. Карпенко, Б. Левківський, В. Мироненко); питання сімейного побуту (О. Галько, С. Лазюк).

Зважаючи на те, що проблема сімейного виховання незмінно знаходиться в центрі наукових пошуків сучасних дослідників, доречно з огляду на визначену тематику Всеукраїнської науково-практичної конференції «Соціальна підтримка сім'ї та дитини у соціокультурному просторі громади» (м. Суми) буде звернутися до питання сімейного виховання в педагогічному доробку А. С. Макаренка.

Мета статті – розкрити значення педагогічної спадщини А. С. Макаренка для вирішення проблеми виховання «важких дітей» і визначити провідні ідеї та принципи видатного педагога, які мають особливу цінність для корекційної роботи з сім'єю.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети в роботі використано історико-педагогічні методи дослідження, які дозволили провести дослідження проблеми виховання «важких дітей»; пошуково-бібліографічний метод вивчення опублікованих матеріалів дав змогу здійснити теоретичний аналіз історико-педагогічних джерел із досліджуваної проблеми; порівняльно-історичний метод дозволив розглянути динаміку розвитку теоретичних основ щодо виховання дітей та молоді зазначеного періоду в часовій послідовності відповідно до соціально-економічних і політичних державних перетворень; метод систематизації та узагальнення вивчених матеріалів сприяли осмисленню результатів і формулюванню висновків. У дослідженні особливе значення мають також теоретичні положення про дитину як найвищу соціальну цінність, сім'ю, роль батька й матері у вихованні дітей.

Виклад основного матеріалу. Сім'я була, є і завжди залишатиметься головним інститутом виховання. Те, що дитина в дитячі роки здобуває в сім'ї, вона зберігає протягом усього наступного життя. Важливість сім'ї як інституту виховання зумовлена й тим, що в ній дитина знаходиться протягом значної частини свого життя, і за тривалістю свого впливу на особистість жоден з інститутів виховання не може зрівнятися з сім'єю. Відповідно, погляди виховання на виховання дітей і молоді в різні історичні епохи зазнавали суттєвих змін і впливу. Слушною з цього питання є думка видатного історика педагогіки О. Піскунова, який стверджував, що історико-педагогічна наука не може й не повинна займатися самообслуговуванням. Крім власних завдань вона надає допомогу у вирішенні сучасних теоретичних і практичних

педагогічних проблем, оскільки інтерес історії до минулого завжди є вибіркоким. Саме сучасність, зауважував науковець, визначає, що повинно вивчатися в минулому [6, 99].

У процесі сімейного виховання батьки часто стикаються з проблемою так званих «важких дітей», особливо в підлітковому та молодшому юнацькому віці, називаючи цей період кризовим або перехідним. Звернувшись до історії проблематизації поняття «важкі діти» й використання цього терміну в соціально-психологічному аспекті, можна з'ясувати, що перші розвідки з цього питання простежуються з кінця XIX ст. у працях П. Люблінського, С. Познишева, І. Сікорського, які використовували цей термін для розмежування дітей з чітко вираженими фізичними та психічними вадами. Тому, поняття «важка дитина» й «малолітній злочинець» після Першої світової війни та масових революційних виступів 1917 року були синонімами й характеризували дітей, які проявляли насилля, жорстокість і байдужість до оточуючих.

У 20-30 рр. XX століття ця проблема набуває найбільшого суспільного резонансу, при цьому найскладнішим на той час залишалось питання практичного виокремлення дітей серед тих, хто виявляв асоціальну поведінку, дітей із психічними відхиленнями, дітей, які відставали у своєму розвитку, але здатні були «до саморозвитку» за відповідних виховних умов та впливів, і дітей, які ставали «важкими» через відсутність сімейного виховання та несприятливе соціальне оточення. Як свідчать архівні джерела, до категорії «важких дітей» на той час відносили: *«фізично дефективних: сліпих, глухонімих, калік, горбунів; хворих, які потребують лікарняного режиму: туберкульозних, виснажених, аденоїдних, венериків, паралітиків та ін.; дітей, які потребують медико-педагогічного втручання: глибоких психопатів, душевно хворих, розумово відсталих, епілептиків, педагогічно занедбаних та без батьківської опіки та піклування»* [10]. Також до вищевказану категорію входили діти із соціально-шкідливими звичками, сексуальними відхиленнями та інші дезадаптовані підлітки.

У контексті нашого дослідження суттєвим доповненням є погляди В. Виноградової, яка у своїх розвідках вказує, що «серед основних причин безпритульності та бездоглядності дітей на початку 20-х років XX століття були економічні й соціальні умови країни, а безпосередніми причинами переходу у стан безпритульності є – тяжкий матеріальний стан сім'ї (напівсирітство, безробіття, бідність), смерть батьків (сирітство), розпад сім'ї (вона ставала неспроможною займатись її вихованням), брутальне та жорстоке поводження з дітьми у сім'ї та їх експлуатація, бездоглядність, за якої діти набували шкідливих навичок, та фізична дефективність (сліпі, глухонімі, каліки, важко хворі, розумово відсталі), коли дитина потребувала систематичного догляду, а також багато інших причин» [1, 6]. Дійсно, ця думка не викликає заперечень, як і твердження про те, що з одного боку,

політична й соціально-економічна ситуації спричиняли та множили фізичні та психічні проблеми дитинства та юнацтва завдяки високій сприйнятливості критичних вікових періодів. З другого, наявність численного контингенту дітей-носіїв цих проблем породжували споріднені або похідні проблеми не лише в їхньому середовищі, але й мали небезпечну тенденцію до їхнього соціального статусу. Наведений В. Виноградовою історичний опис ще раз переконує, що без сім'ї, спільного батьківського та материнського виховання, педагогічного впливу безпритульні приречені були перебувати в тяжких антисоціальних умовах, які змінювали їхні особисті риси й утворювали новий прошарок суспільства зі своїми законами та відповідну субкультуру (діти «мандрівники», діти «жебраки», діти «понтовщики», «симулятори», «артисти», карманники, чемоданщики, скокарі-зломщики, утримувачі притонів, продавці наркотиків, правопорушники-професіонали та ін.).

Тут варто додати, що в перших десятиліття ХХ ст. в наукових колах поширеною була думка про те, що вивчення дитячого питання потрібно розпочинати з найістотнішого, з найбільш кричущого – соціального виховання.

Надзвичайно гостру актуалізацію проблеми виховання «важких дітей» спричинила «Декларація про соціальне виховання дітей» [2], яка була прийнята 1 липня 1920 р. У вищезгаданому нормативному документі розглядалося питання про закономірний процес занепаду сім'ї в соціалістичному суспільстві. Керівництво українського Наркомосу вважало, що будівництво нової системи народної освіти на основі документів РРФСР не ліквідує того розриву між школою, сім'єю та громадськістю, який існує в буржуазних системах і що потрібна нова, більш революційна система. Тож повне підпорядкування дитячої особистості виховним впливам новоутвореної держави ставало лейтмотивом діяльності закладів соцвиху.

Декларація проголошувала ідею так званого «захисту дитинства», завданням якої було: взяти на облік всіх дітей до 15 років, як тих, які вже ввійшли в систему соціального виховання, так і тих, що не відвідують жодної освітньо-виховної установи; використати всі засоби для забезпечення кожній дитині всіх її прав на матеріальне утримання, виховання, освіти, охорону здоров'я; вилучити дитину «з вулиці», передати через колектор або розподільник до виховного закладу (боротьба з безпритульністю); захистити права й тієї дитини, що живе в сім'ї, але потребує тією чи іншою мірою соціальної допомоги. Відтак, орієнтуватись на дитячий будинок як основну організаційну форму, який має бути центром нової системи виховання [2].

Дослідники наукової спадщини А. С. Макаренка (І. Зязюн, С. Карпенчук, І. Кривонос, М. Окса, А. Фролов, М. Ярмаченко та ін.) цілком справедливо зауважують, що проблема важкого дитинства була центральною в практико-виховній діяльності педагога. Зосереджуючи увагу на вихованні Антон Семенович Макаренко виступав проти поширеного на початку 20-х років погляду на правопорушників як на

«морально-дефективних», називаючи їх вимислом незадоволених романтиків. Вважаючи, що треба говорити про дефективні методи, а не про дефективних дітей, що на випадок дитячого хуліганства винні не діти, а не правильні педагогічні методи. Говорячи про організацію виховання А. С. Макаренко вважав, що першочерговими соціальними й педагогічними завданнями перших десятиліть ХХ ст. повинні бути: 1) побудова та організація саме для бездоглядних дітей дитячих будинків за принципом сім'ї; 2) попередження вище вказаних явищ і залучення дітей до трудової діяльності; 3) своєчасне надання дітям медико-педагогічної та психологічної допомоги [4].

Варто відзначити, що працюючи з важкими дітьми, А. С. Макаренко своїм головним завданням вважав «виправлення» душ вихованців, розглядаючи це як передумову підготовки їх до нормального життя в соціумі: «на сьогоднішній день, наша робота полягає уже не стільки в тому, щоб підібрати безпритульного з вулиці, скільки у вихованні тих, кого ми зібрали за увесь цей час..» [4, 31]. Але найголовнішою людською якістю педагог вважав відчуття відповідальності батьків за виховання перед дітьми: «Повинен сказати вам, що сьогодні перед нами виникло інше, надзвичайно важливе завдання – це виховання тих дітей, які випадають із сім'ї. Це невеликий відсоток, але навіть один-два відсотки нас не задовольняють» [4, 31]. У свою чергу педагог наголошував, що сутність проблеми важкого дитинства полягає в дефективності стосунків, які утворюються між особистістю та суспільством. Окрім того, категорія «бездоглядних дітей» на думку А. С. Макаренка важча за «безпритульних», тому що на безпритульних негативно впливає тільки вулиця та окремі педагоги, а на дітей, які випали із сім'ї – і вулиця, і педагоги, і батьки [4, 31]. Усі наведені вище цитати дозволяють говорити про соціально-педагогічний аспект означеної проблеми, через призму своєї практики педагог наполягав на необхідності зміни виховної парадигми від суспільного виховання до сімейного. Корекція чи перевиховання не є лише виправленням недоліків у поведінці вихованця, це ще є й орієнтацією на позитивне в його поведінці та характері задля дотримання суспільно схвалених норм і правил.

У педагогічній системі А. С. Макаренка важливе місце займають проблеми сімейного виховання. На допомогу батькам і вихователям педагог написав «Книгу для батьків» (1937 р.), «Лекції про сімейне виховання» (1937 р.), «Сім'я і виховання дітей» (1938 р.), «Виховання в сім'ї та школі» (1939 р.), «Поради батькам» (1939 р.). Коло проблем, що розглядаються в цих роботах, досить широке: загальні умови сімейного виховання, виховне значення структури сім'ї та специфіка виховання однієї дитини, сімейний колектив і його особливості, роль батька й матері та їх авторитету у вихованні дітей, статеве виховання дітей, взаємозв'язок сім'ї та школи тощо. Варто звернути увагу на те, що роздуми й поради

А. С. Макаренка з питань сімейного виховання не втрачають своєї актуальності й на сьогодні: «Правильне виховання – це наша щаслива старість, погане виховання – це наше майбутнє горе, це наші сльози, наша провина перед іншими людьми, перед усією країною» [5, 335].

Цінність педагогічних поглядів А. С. Макаренка пояснюється й тим, що він ще на початку ХХ століття сформулював основні закони сімейного виховання, які в наш час є затребуваними й на вимогу часу є суспільно необхідними: «Якщо ви породили дитину – це означає, що на багато років наперед ви віддали їй усі свої думки, всю свою увагу та всю свою волю. Ви повинні бути не тільки батьком своїх дітей, ви повинні бути ще й організатором свого власного життя, бо поза вашою діяльністю як громадянина, поза вашим самопочуттям як особистості не може існувати й вихователь» [4, 25]. На думку педагога, саме в сім'ї відбувається становлення та розвиток особистості, формуються високі моральні якості.

Особливе місце у вихованні дітей і молоді, на думку А. С. Макаренка, повинен займати батьківський авторитет. Педагог вважав, що, батьки мають владу і авторитет, але вони не безконтрольні у своїх діях. «Батько є відповідальним членом колективу, він має бути для дітей прикладом як громадянин. Лише у правильному колективі, де батьківський авторитет не підмінюється ніяким сурогатом, не відчувається потреби в неморальних і негарних прийомах дисциплінування. І в такій сім'ї завжди є цілковитий порядок і необхідні покора та слухняність» [4, 346]. Так, у розділі «Про батьківський авторитет» Антон Семенович звертає увагу суспільства на те, «...що авторитет повинен бути в самих батьках, незалежно від їх ставлення до дітей, але авторитет зовсім не спеціальний талант. Його коріння завжди в одному місці: у поведінці батьків, включаючи сюди всі відділи поведінки, інакше кажучи, все батьківське і материне життя – роботу, думку, звички, почуття, прагнення» [4, 351]. Серед видів фальшивого або помилкового батьківського авторитету А. С. Макаренко докладно виділяє авторитет придушення, авторитет віддалі, авторитет чванства, авторитет педантизму, авторитет резонерства, авторитет любові, авторитет дружби, авторитет доброти, авторитет підкупу [4, 346–350]. На відміну від фальшивого авторитету А. С. Макаренко пропагує авторитет, заснований на трудовому житті батьків, їх громадській діяльності та поведінці, на громадянському почутті батька й матері, на їх обізнаності з життям дитини й допомозі їй та відповідальності за її виховання

Серед багатьох факторів, які впливають на виховання дітей в сім'ї А. С. Макаренко головне місце відводив власне «статевому вихованню». За переконанням педагога: «Як і в усьому житті, так і в житті статевому, людина не може забувати про те, що вона член суспільства. І у статевій сфері ця суспільна моральність ставить перед кожним громадянином певні вимоги. Вона вимагає, щоб статеve життя людини, кожного чоловіка й кожної жінки,

перебувало в постійному гармонійному ставленні до двох сфер життя: до сім'ї і до любові. Вона визнає нормальним і виправданим морально тільки таке статеве життя, яке ґрунтується на взаємній любові та яке виявляється в сім'ї, тобто у відвертому громадянському союзі чоловіка й жінки, союзі, який має дві мети: людське щастя й народження та виховання дітей. Звідси ясна й мета статевого виховання» [4, 399–400]. Основними чинниками ефективного статевого виховання педагог визначав як «приклад батьків», «почуття любові до дитини», «почуття дитини до людей і до суспільства». Питання про статеве виховання вважається А. С. Макаренком одним із найважливіших педагогічних питань. Воно стає важким тільки тоді, коли його розглядають окремо та коли йому надають занадто великого значення, виділяючи з загальної маси інших виховних питань [4, 398].

Окреслимо деякі методи та педагогічні прийоми А. С. Макаренка, які спеціально призначені бути корисними саме в питаннях сімейного виховання:

- 1) виховувати дитину правильно й нормально багато легше, ніж перевиховувати;
- 2) кожен батько й мати повинні добре знати, що вони хочуть виховати в дитині;
- 3) перш, ніж Ви почнете виховувати своїх дітей, перевірте власну поведінку;
- 4) ви повинні добре знати, що робить, де перебуває, ким оточена ваша дитина;
- 5) батьківська допомога не повинна бути набридливою, надокучливою, стомливою.
- 6) який би не був режим у Вашій сім'ї, він повинен бути передусім доцільний.
- 7) у сім'ї як і у всякій іншій справі повинен бути постійний контроль та перевірка [4].

Вказані постулати до сімейного виховання досить докладно розкрито в роботах А. С. Макаренка «Книга для батьків», «Методи виховання» й на сьогодні слугують методологічною основою сімейного виховання у вітчизняній педагогіці XXI століття. Цим шляхом ідуть і українські освітяни намагаючись створити необхідні умови для зміцнення сім'ї, підвищення ролі родинного виховання, збільшення престижу багатодітної родини. Так, у м. Долинська, Кіровоградської області в навчальному закладі, у якому А. С. Макаренко працював з 1911–1914 рр. учителем російської словесності та креслення (сьогодні школа носить ім'я А. С. Макаренка) педагогами багато уваги приділяється питанням благополуччя дитини, її здоров'ю, навчальної діяльності, взаємовідносинам батьків і дітей. Провідними вчителями проводяться відкриті уроки присвячені сім'ї та родинному вихованню, тематика заходів стосуються таких аспектів, як: «Педагогічний такт батьків», «Покарання та заохочення дітей в сім'ї», «Роль батьків у

формуванні в підлітків навичок самоосвіти та самовиховання», «Батьки та діти: ідеали та реальність», «Правовий аспект сімейного виховання». Окрім того, навчальна робота серед учнів доповнюється й просвітницькою роботою з батьками з використанням традицій народної педагогіки на тему: «Чи потрібні в сім'ї традиції?», «Родинне дерево», «Вплив сім'ї на ціннісні орієнтації та світогляд дитини», «Сімейне краєзнавство» тощо. У школі також активно працюють батьківські комітети, які виконують консультуючу, пропагандистську, посередницьку та організаторську функції. Надається інформаційна допомога учням та батькам, соціальний педагог і практичний психолог здійснює корекційну роботу з підлітками. Таким чином, педагогічна система сімейного виховання А. С. Макаренка може слугувати не тільки теоретичною основою сучасної педагогічної освіти, а й виступати в якості ціннісних орієнтирів та настанов у процесі формування педагогічної культури батьків, як тата, так і мами. Відтак, сучасний виховний процес не можливий без використання корекційних засобів, які спроможні забезпечити функціональний розвиток особистості, розвивати в дитині знання, практичні вміння й навички, особисті якості. Ці думки залишаються цінними й у наш час. А отже потребують реалізації.

Висновки. Аналізуючи теоретичні аспекти сімейного виховання у педагогічній спадщині А. С. Макаренка, можна виокремити основні ідеї, які доцільно використовувати та впроваджувати в сучасному соціокультурному просторі, а саме: займатися вихованням дітей із перших років життя, уважно слідкувати за фізичними та психічними особливостями, залучати дітей і молодь до суспільно-корисної праці, формувати в них культуру домашнього побуту, знайомити їх із сімейними традиціями, виховувати патріотизм, а також організовувати трудове, моральне, естетичне, фізичне, розумове, статеве виховання дітей у сім'ї. Це у свою чергу дасть можливість подолати не тільки глибокі соціальні проблеми сьогодення, а й підкреслить значущість сім'ї у вихованні молодого покоління. Перспективним видається більш детальне вивчення проблеми статевого виховання дітей та молоді й підготовка їх до сімейного життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виноградова-Бондаренко В. Є. Виховання безпритульних дітей в Україні 20-х років ХХ століття : автореф. дис. ... канд. педагогічних наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / В. Є. Виноградова-Бондаренко. – Київ, 2001. – 22 с.
2. Декларація Наркомосвіти У.С.Р.Р. про соціальне виховання дітей // Вісник Народнього комісаріату освіти У.С.Р.Р. – 1920. – № 1. – С. 9–11.
3. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
4. Макаренко А. С. Твори : в 7 т. / А.С. Макаренко. – К. : Рад. шк., 1953 – 1955. – Т. 4. : Книга для батьків. Лекції про виховання дітей. Виступи з питань сімейного виховання. – 1954. – 522 с.
5. Макаренко А. С. Методика виховної роботи / А. С. Макаренко. – К. : Радянська школа, 1990. – 367 с.

6. Пискунов А. И. О проблематике историко-педагогических исследований на современном этапе // Советская педагогика. – 1964. – № 5. – С. 99.
7. Про охорону дитинства [Електронний ресурс] : Закон України № 2402-III від 26.04.2001 р. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.
8. Про державну допомогу сім'ям з дітьми [Електронний ресурс] : Закон України № 2811-XII від 21.11.1992 р. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2811-12>.
9. Сімейний кодекс України № 2947-III від 10.01.2001 р. (із змінами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.
10. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. № 166. Оп.4.Од. зб. 914.

РЕЗЮМЕ

Воликова М. М. Проблема воспитания «тяжелых детей» в контексте взглядов А.С. Макаренко : коррекционная работа с семьей.

В статье очерчены педагогические идеи и взгляды А.С. Макаренко относительно коррекционной работы семьи и определены их практическое использование в современном социокультурном пространстве. Проанализировано понятие «тяжелые дети» в исторической ретроспективе. Изучен опыт работы А. С. Макаренко с «тяжелыми детьми». Акцентировано внимание на заданиях семейного воспитания, значении родительского авторитета, роли матери и отца в деле воспитания подрастающего поколения. Выяснено место и роль семьи как института социализации в педагогической системе А. С. Макаренко.

Перспективным является более детальное изучение проблемы полового воспитания детей и молодежи также подготовка их к семейной жизни.

Ключевые слова: *тяжелые дети, социальный опыт, педагогическое наследие, семейное воспитание, родители, дети, половое воспитание, традиции.*

SUMMARY

Volikova M. The problem of at-risk students' education in Makarenko's views context: correctional work with family.

Modern social problems of childhood neglect, international educational crisis inevitably bring us back to educational discoveries that were made in the 20s of last century by social pedagogue Anton Makarenko.

The article outlines the outstanding teacher's pedagogical ideas and views for correctional work with family and identifies its practical use in modern social and cultural space. The history of the concept of at-risk students is analyzed. Makarenko's experience with at-risk students is studied. Makarenko's literary pedagogical legacy was the subject of numerous studies in the 40s of the twentieth century. This continues to cause many conflicting and ambiguous interpretations in native and foreign teachers. Analytical evaluation of many Makarenko's issues of theoretical developments, deep philosophical and educational, historical, educational, social and psychological context of his work represented in the works of L. Hrytsenko, N. Dichek, M. Evtukh, A. Ilaltdinova. S. Karpenchuk., T. Korableva, V. Morhun, M. Oksa, A. Tkachenko, A. Frolov. Nowadays open up new possibilities, and accordingly to the prospects of studying Makarenko's pedagogy which dispassionately and certainly reflects its timeless universal educational potential.

The teacher-innovator, among the first, clearly and convincingly showed the dependence of family education from the socio-economic factors of society, outlined the mother's and father's role in the upbringing of the younger generation, drew attention to the nature and content of parental authority. As an example of false authority Makarenko

defined (“authority suppression”, “prestige distance”, “arrogance authority”, “authority pedantry”, “reasoning authority”, “authority of love”, “kindness authority”, “friendship authority”). Several educational Makarenko’s discoveries in the field of family education are very important, but unfortunately, today is not yet sufficiently appreciated.

The article proved that modern educational process is impossible without Makarenko’s pedagogical legacy, which realized his ideas and views, namely the use of children’s work as a means of rehabilitation, education at and through a collective team, adhering to the principles of humanity, credibility, rigor, organization discipline, self-discipline, respect for his father and mother, relationship education in the family and school and others. The perspective is a more detailed study of the problem of children’s and youth’s sexual education and their preparation for family life.

Key words: *at-risk students, social experience, pedagogical heritage, family education, parents, children, sex education and traditions.*

УДК 316.61 – 053.5:616.896

Т. О. Гладун

Державний заклад «Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка»

РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОСТІ ДІТЕЙ З РОЗЛАДАМИ АУТИЧНОГО СПЕКТРУ: СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ДИСКУРС ПРОБЛЕМИ

У статті здійснено історичний екскурс у розробку проблеми з медико-соціальних позицій та етапи становлення наукових поглядів на розлади аутистичного спектру в дітей. Методами теоретичного аналізу, синтезу й узагальнення досліджено динаміку розвитку суспільних поглядів на соціалізацію зазначеної категорії дітей; проаналізовано стан наукової розробки проблеми розвитку соціальності дітей з розладами аутистичного спектру. Аутизм розглянуто, як порушення розвитку, а не психічне захворювання. Зважаючи на те, що цій категорії дітей необхідні специфічні умови для включення в суспільство, набуття здатності до соціальної взаємодії у зв’язку зі специфічним перебігом захворювання, авторкою визначено специфіку розвитку соціальності дітей з розладами аутистичного спектру, обґрунтовано сучасну особистісно-соціальну потребу в розвитку соціальності цієї категорії дітей.

Ключові слова: *розлади аутистичного спектру, розвиток соціальності, інтеграція, інтегроване освітнє середовище, соціально-педагогічний підхід.*

Постановка проблеми. Розвиток соціальності дітей з аутизмом є надзвичайно актуальною проблемою, оскільки цій категорії дітей необхідні специфічні умови для включення в суспільство, набуття здатності до соціальної взаємодії у зв’язку зі специфічним перебігом захворювання.

Дослідження проблеми соціального розвитку дітей з аутизмом тісно пов’язані з історією діагностики та медичного вивчення цього, відносно недавно виявленого, але стрімко прогресуючого в людській популяції, психофізичного розладу. Так, у 60–70 роках ХХ ст. аутизм діагностували лише в однієї дитини з 10 000 осіб. Починаючи з середини 80-х років фахівцями було відзначено сплеск розвитку в дітей розладів аутистичного спектру в різних країнах світу. Статистично підтверджено, що в цей час в Америці одна хвора дитина приходилася на 160 здорових, в Ізраїлі – на